

## СТАНОВИЩЕ

от проф. д. ф. н. Анна-Мария Костова Тотоманова (СУ „Св. Климент Охридски“) за дисертационния труд на проф. д-р Петя Николова Бъркалова (ПУ „Паисий Хилендарски“) на тема: „Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание“ за присъждане на научната степен „**доктор на науките**“ в област на висше образование хуманитарни науки, професионално направление 2.1 Филология (Съвременен български език - синтаксис)

### 1. Общо представяне на процедурата и дисертанта

Със заповед № Р33-4964 от 13.10.2020 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание“ за придобиване на научната степен „доктор на науките“ на ПУ в област на висше образование хуманитарни науки, професионално направление 2.1 Филология (Съвременен български език - синтаксис). Автор на дисертационния труд е проф. д-р Петя Николова Бъркалова от катедрата по български език на Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Представеният от проф. д-р Петя Бъркалова комплект материали на хартиен и електронен носител е в съответствие с Чл.45 (4) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ. Кандидатът е приложил дисертационен труд (378 стр.) и 12 статии по темата на дисертацията, всички публикувани в български научни списания и сборници през последните 25 години.

### 2. Актуалност на тематиката

Проблематиката на историята на граматическото познание в българската книжовна, образователна и научна традиция не е нова. В случая обаче дисертантката търси следите от синтактично мислене от античността през цялото българско Средновековие, Възраждането и модерната епоха и прави връзка между наследените от Византия модели, т. нар. практически филологизъм на средновековните книжовници и граматисти и възникването на същинските школки и научни описания на съвременния български език, които се раждат не само заради нуждата от ново образование, но и под влиянието на други образци и най-вече чужди научни парадигми. Иначе казано, това е първият опит да се напише историята на синтактичното познание по нашите земи.

### 3. Познаване на проблема

Целият професионален живот на дисертантката е свързан с проблемите на синтаксиса и тя безспорно е добре ориентирана в избраната проблематика, но нейните собствени наблюдения и приноси се базират върху църковнославянски, възрожденски и новобългарски учебници

и трудове по синтаксис. По отношение на средновековния материал тя разчита на описанията на палеославистите и старобългаристите (т.е. на метаданни, събирани от различни изследователи в различни епохи и под влиянието на различни научни парадигми) и макар че е прехвърлила огромен обем литература по въпроса, не е успяла докрай да се ориентира в нея, което се отразява и върху използваната в изследването методология.

#### **4. Методика на изследването**

В автореферата П. Бъркалова заявява, че трудът ѝ е осъществен „в една от най-вълнуващите научни парадигми в съвременната хуманитаристика – генеративната граматика и граматическите формализми, приложени върху синтаксиса на съвременния български език“, като сама признава, че тази методика не засяга първите две части на дисертационния труд. Тук ще отбележа, че и в третата част граматикографията не е приложена последователно, а засяга предимно дефинициите за изречение у различните автори на граматики от Възраждането до наши дни.

#### **5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите**

Дисертационният труд е организиран в три части, всяка една от които съдържа съответно 4, 3 и 2 глави. Първата част е посветена на античните граматически модели, които нашето Средновековие възприема най-вече чрез преводите на гръцките образци, втората на църковнославянските и възрожденските граматики, а третата – най-общо на проблемите, които първите синтактични описания на новия български език поставят при дефинирането на простото двусъставно изречение и напрежението, породено между логическите и формалистическите концепции за синтаксиса. Първата част на практика представлява преглед на някои от мненията за граматическото познание през Средновековието и макар основният извод на изследователката е, че то е аграматично, не става ясно защо се възкресяват остарели и недоказуеми хипотези като тази за граматика, написана от св. Кирил или от брат му Методий или пък за Йоан Екзарх като преводач на съчинението „За осемте части на речта“ и под. Търсенето на синтактичния елемент в практиката на средновековните ни книжовници наистина би могло да даде интересни резултати, но П. Бъркалова не го търси на правилните места. Т. напр. тя приема, че влиянието на гръцкия език върху старобългарската традиция се изразява в словореда и в замяната на абсолютния генитив с абсолютен датив (с. 33), но изобщо не се спира върху употребата на *иже* като определителен член, който субстантивира не само думи, но и цели изрази, и който е безспорен гръцки модел, наложил се още в старобългарски. Този модел обаче е споменат на с. 87 като част от Евтимиевата реформа, която, смело мога да твърдя, остава неразбрана за повечето изследователи. П. Бъркалова изхожда от постановката, че българският език е станал аналитичен през среднобългарската епоха, която не намира доказателство в езика на паметниците от XII- XIV в. и дори в такива маргинални за книжовната традиция текстове като влахо-българските грамоти и Троянската притча, възникнали при това в разноезична

среда, в които се наблюдава известно разколебаване на някои падежни употреби след предлози, но в никакъв случай не може да се говори за разпаднало се или загубено склонение. Още повече, че във влахо-молдавските грамоти, които са пълен аналог на влахо-българските, написан обаче на южноруско наречие, се наблюдават абсолютно същите явления<sup>1</sup>. Изхождайки от тази грешна постановка, дисертантката представя правописно-езиковата реформа на Евтимий като стремеж към архаизация на книжовния език в пълен разрез с тогавашното състояние на българския морфосинтаксис. Всъщност внимателният прочит на Сказанието на Константин Костенечки, както и практиката на българските и въобще на славянските книжовници през XIV-XV и следващите няколко века, недвусмислено показват, че Евтимий е новатор и реформатор на езика, а не консервативен архаизатор. На правописно равнище той намира нови правила за употреба на носовките и еровете, зад които вече не стои реално произношение, както и за гръцките букви, така че да се запази свещеният буквен инвентар на славянската азбука. На стилистично равнище той въвежда т. нар. „плетение словес“, което издига оригиналното творчество на старобългарските писатели на ново художествено равнище. Теорията на антистихата (т.е. на алографите за един и същ звук) е приложена творчески от Евтимий и неговите следовници като средство, с което се разграничават омонимите и се улеснява възприемането на текста при четене. На синтактично равнище иновацията също е налице: стъпвайки на практиката на своите предходници – търновските книжовници от края на 13 и началото на 14 в., - Евтимий въвежда задължителната употреба на надредните знаци (спиритусите и различните видове ударения<sup>2</sup>) като средство за допълнителна текстова критика, което се доближава до антистихата<sup>3</sup>. Може би най-революционната промяна тук е въвеждането на препинателни знаци – точка, запетая, въпросителна, възклицателен знак и знаци за цитиране на истинни и еретически съчинения, чието значение и употреба са описани в 17 глава на Сказанието. Въвеждането на тези знаци показва еволюция в представите на книжовниците за структурата на фразата и осъзнаването на различните видове изказ, каквото не е съществувало в предишните епохи. За съжаление, това е убягнало от вниманието на дисертантката. Втората част съдържа както собствени наблюдения на автора (особено ценни тук са наблюденията върху невидялата бял свят граматика на живия български език на Юрий Венелин), така и позовавания на

<sup>1</sup> Вж. А. Тотоманова. Езикът на молдавските грамоти от XV в. – В: *Нѣстъ оученикъ надъ оучителемъ своимъ*. Сборник в чест на Иван Добрев, С., 2005, с. 477-499; същата: *Oratorio for Bulgarian analytism* – In: *Scripta & e-Scripta*, 7, 2009, с. 98-106.

<sup>2</sup> Спиритусите бележат начална гласна, а тежкото ударение и тежкото двойно ударение - края на думата. Последното стои и над едносрични думи с ерово окончание като *тѣѣ*, *сѣѣ*, *нѣѣ*, като по този начин способства за разграничаването на фонетичната дума. Че ударенията в българските текстове от XIV в. са почивали върху реално произношение и истински диалектни различия, е забелязано доста отдавна, срв. Р.В. Булатова, *Надстрочные знаки в южнославянских рукописях XI-XIV вв.* - В: *Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР*, Выпуск 1. М, 1973, с. 76-114. За пред-Евтимиевата епоха вж. А. Тотоманова. *Правописно-езикови особености*. – В: А. Тотоманова, Д. Атанасова. *Станиславов чети-миней*, том I. Издание на текста. С., 2018, с. 17-74. Вж. също и Е. Мирчева. *Староизводните и новоизводните сборници – преводи, редакции, преработки, книжовноезикови особености*. С 2018..

<sup>3</sup> Константин Костенечки. *Сказание за буквите*, гл. 15, 16.

изследователи на историята на българския книжовен език като Б. Вълчев, В. Попова, Р. Русinov, М. Славова и изглежда по-убедително от първата. Съвсем обоснован е изводът, че „Синтактично мислене в България не се заражда в първите граматики, създадени за целите на обучението по български език. То узрява десетилетия по-късно от морфологията и фонетиката“, който обаче се появява едва в края на третата част. Той поставя обаче въпроса доколко е разумно от методологическа гледна точка в едно подобно изследване да се разделят двете части на граматиката. Още повече, че славянското склонение е морфосинтактично явление, доколкото с морфологични средства – окончанието, се изразяват синтактични отношения. Проблемът на първите автори на новобългарски граматики се състои в това, че те трябва да описват един аналитичен вече език с метаязык, който е пригоден за синтетични езици, каквито са църковнославянският и до известна степен и гръцката катаревуса. Затова не само Богоров е бил изправен пред този проблем (с. 181-182), но и Неофит Рилски, който изгражда изкуствена склонитбена парадигма за м. р. с различните облици на членуваните съществителни в българските говори.

Третата част представлява компилация от публикациите на авторката през последните три десетилетия и изглежда доста еkleктична. Това обаче не намалява стойността на изводите ѝ относно самобитността на българската синтактична традиция.

Любопитни са и приложенията в края на представения за защита труд. Докато първото и второто са оформени просто като популярни справочници, в третото има коментар, в който се търси връзката между политическата ситуация и състоянието на синтактичното познание и в по-широк смисъл на книжовния език. И доколкото книжовният език е социокултурно явление, което е силно зависимо от моментната политическа ситуация, бих препоръчала на авторката да продължи и задълбочи диренията с в тази посока. За българския език това е валидно още от зората на неговото създаване, защото без политическата воля и мъдрост на първите ни християнски владетели Кирило-Методиевото дело би останало само като един куриозен феномен в културната история на Европа.

## **6. Преценка на публикациите и личния принос на дисертанта**

Представеният труд и придружаващите го статии открояват личния принос на дисертантката за изучаването на българската синтактична традиция, които са съсредоточени върху възрожденския и модерния период от развитието на българския книжовен език. Тук бих открила нейната класификация на авторите на граматики като аристотелианци и картезианци и с удоволствие бих подкрепила предложението ѝ за въвеждането на отделен термин за сложните изречения в съвременния български език.

## **7. Автореферат**

Авторефератът представя адекватно съдържанието на дисертационния труд.

## **8. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати**

Въпреки известната методологическа непоследователност и еkleктичност трудът на проф. д-р Петя Бъркалова е първото пълно изследване на българската синтактична традиция и затова заслужава поощрение и адмирации. Бих препоръчала при евентуалната му подготовка за издаване да се запълнят констатираните липси и неточности и най-вече да се отстранят многобройните печатни грешки в текста, които затрудняват възприемането на текста.

### **ЗАКЛЮЧЕНИЕ**

Дисертационният труд съдържа научни резултати, които представляват принос в областта на българското езикознание и отговарят на изискванията на ЗРАСРБ, Правилника за прилагането му и Правилника за развитие на академичния състав на ПУ „Паисий Хилендарски“. Въз основа на направения от мене анализ на изследването „Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание“ давам положителна оценка и предлагам на уважаемото научно жури да присъди научната степен „доктор на филологическите науки“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, Професионално направление 2.1. Филология (Съвременен български език) на проф. д-р Петя Николова Бъркалова от катедрата по български език при Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“.

30.11. 2020 г.

**Член на научното жури:**

проф. д. ф. н. Анна-Мария Тотоманова